

Prądnik. Prace Muz. Szafera	32	125–128	2022
-----------------------------	----	---------	------

RADOSŁAW LIWOCH¹, PIOTR STRZYŻ²

¹Muzeum Archeologiczne w Krakowie
ul. Senacka 3, 31-002 Kraków, e-mail: radliw@interia.pl
² Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego
ul. G. Narutowicza 65, 90-131 Łódź, e-mail: piotr.strzyz@uni.lodz.pl

KULA ARMATNIA Z OGRODZIENĆA

A Cannonball from Ogrodzieniec

Abstract. The paper discusses a late medieval or early modern (15th- or 16th-century) iron cannonball, most likely from Ogrodzieniec Castle near Zawiercie, which is stored in the Archaeological Museum in Cracow (inv. no. MAK/929).

Key words: Late Middle Ages/early modern period, artillery, iron cannonball, Ogrodzieniec Castle

Nie zaskakuje, iż wśród zabytków ruchomych z późnośredniowiecznych i nowożytnych zamków znajdują się różnego rodzaju przedmioty związane z wojskowością. Tak jest też w wypadku zamku Ogrodzieniec¹ (ryc. 1) zamieszkałego od 2. połowy XIV do XVIII w.², w którym znaleziono m.in.: ołowiany pocisk z kamiennym jądrem (Strzyż, 2011, 70, tabl. XLI:3), żelazną nałoczkicę (Imiołczyk i in., 2020) oraz – najprawdopodobniej – żelazny grot włóczni (Liwoch, 2021) i omówioną w niniejszym artykule żelazną kulę armatnią (ryc. 2). Jest ona przechowywana w Dziale Zbiorów Dawnych Muzeum Archeologicznego w Krakowie pod nrem inv. MAK/929. W sprawozdaniu z posiedzenia naukowego Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności w dniu 29 marca 1889 r. (Rozprawy..., 1889, XLIX) zamieszczono informację o okolicznościach jej znalezienia i pozyskania: *Z darów doręczonych mu dla zbiorów komisyjnych, p. [Gotfryd] Ossowski przedstawił: [...] od ks. Wł.[adysława] Siarkowskiego, grot żelazny dziki i kulę metalową, wykopane w głębokości 2 łokci pod Ogrodzieńcem w pow. Olkuskim.*

Kula działowa z Ogrodzieńca ma kaliber około 100 mm (99–103 mm) i ciężar 2963 g (po konserwacji 2855 g), czyli – posługując się już nowożytnym wagomiarem – trzeba ją określić jako 8-funtową. Na podstawie oceny makroskopowej – nie prowadzono bowiem

¹ Obecnie zamek Ogrodzieniec jest reliktem w formie trwałej ruiny położonym we wsi Podzamcze (pow. zawierciański, woj. śląski), kilkaset metrów na wschód od granicy miasta Ogrodzieniec będącego siedzibą gminy.

² Początki zamku sięgają czasów przed 1386 r., pod którym był po raz pierwszy wzmiankowany w źródłach pisanych. Na skutek pożaru wywołanego w 1702 r. przez wojska szwedzkie Karola XII uległ znacznym zniszczeniom i zaczął popadać w ruinę. Na początku XIX w. rozpoczęto rozbiórkę jego murów, natomiast prace zabezpieczające zamczysko prowadzone są od 1949 r. (Kołodziejcki, 2003, 391–392, 394).

Ryc. 1. Zamek Ogrodzieniec w okresie międzywojennym (przed 1932 r.). Fot. H. Poddębski

Fig. 1. Ogrodzieniec Castle in the interwar period (before 1932). Photo by H. Poddębski

badań specjalistycznych – można stwierdzić, iż najpewniej została wykuta w warsztacie kowalskim. Świadczą o tym pewne nieregularności jej kształtu oraz wyraźne ślady po uderzeniach młotkiem, nie widać też tzw. szwu odlewniczego. Ma silnie spękaną powierzchnię, co może być efektem uderzenia w twardą przeszkodę. Do niedawna była powierzchniowo skorodowana³, ale uznać ją należy za dobrze zachowaną.

Żelazne kule kute należą – obok kamiennych i ołowianych – do najstarszej amunicji artyleryjskiej na ziemiach polskich. Stosowane były od XIV po schyłek XVI w. Do upowszechnienia się w Polsce kul lanych z żelaza doszło dopiero w końcu 1. ćwierci XVI stulecia, mimo że technikę ich produkcji opanowano już w 2. połowie wieku XV (Szymczak, 2004, 152).

Ponieważ nie jest znany kontekst archeologiczny odkrycia omawianego przedmiotu, trudno o jego dokładne datowanie. Prawdopodobne jest XV stulecie i uznanie go za amunicję do rozpowszechnionych w arsenałach ówczesnych zamków taraśnic oraz foglerzy (szerzej Szymczak, 2004, 53–56). Możliwa jest też jego XVI-wieczna chronologia, a wtedy byłyby zapewne amunicją do mniejszego kalibru długolufowych kartaun w rodzaju tzw. feldszlangi oraz falkonu. Były to lekkie lufy, których chętnie używano zwłaszcza do działań polowych (Górski, 1902, 34; Nowak, 1955, 97–99; Kwaśniewicz, 2004, 72–75; Szymczak, 2004, 66–69). Już w XVI w. z dział tych strzelano gotowym ładunkiem (Iniany worek z odpowiednią dozą prochu i kulą), co ułatwiało i przyspieszało prowadzenie ognia (Nowak, 1955, 100).

³ W lipcu 2022 r. pocisk został zakonserwowany w Dziale Konserwacji Zabytków Muzeum Archeologicznego w Krakowie.

Ryc. 2. Kula armatnia z Ogródzieńca. Fot. A. Susuł

Fig. 2. The cannonball from Ogródzieniec. Photo by A. Susuł

Trudno jest też odpowiedzieć precyzyjnie na pytanie o pochodzenie kuli z Ogrodzieńca. Może być pozostałością po arsenale zamkowym, który był intensywnie rozbudowywany zwłaszcza w czasach, gdy jego właścicielami byli Bonerowie (XVI w.), ale mogła też zostać użyta – co chyba bardziej prawdopodobne – do ostrzału murów. Właściwie jedyną odpowiedzią do tego okazją był atak i zdobycie zamku przez wojska arcyksięcia Maksymiliana Habsburga na początku grudnia 1587 r. Najeźdźcy dysponowali wówczas artylerią, o której jednak brak informacji poza tą, że składała się najpewniej z kilkunastu raczej lekkich dział. Załoga Ogrodzieńca zdecydowała o poddaniu się mimo rozbudowanego systemu fortyfikacji. Zamek został wówczas częściowo ograbiony (Plewczyński, 1971, 131). Ewentualny związek z tym oblężeniem mogłyby poświadczać liczne spęknięcia i ubytki widoczne na powierzchni kuli.

Przedstawiony zabytek jest kolejną ciekawą ilustracją dziejów militarnych okazałego i malowniczego ogrodzienieckiego założenia zamkowego.

PIŚMIENNICTWO

- Górski, K. (1902). *Historia artylerii polskiej*. Warszawa: Skład Główny w Księgarni E. Wende i S-ka.
- Imiołczyk, E., Żabiński, G., Goryczka, T., Aniołek, K., Balińska, A. & Miśta-Jakubowska E. (published online: 31 January 2020). An Armour from a finery? – a late medieval couter from Ogrodzieniec Castle in the Kraków-Częstochowa Jura. *Archaeological and Anthropological Sciences*, 12, 61, 1–20.
- Kołodziejcki, S. (2003). Podzamcze, woj. śląskie. Zamek Ogrodzieniec. W: L., Kajzer, S., Kołodziejcki, J., Salm (red. naukowa L., Kajzer). *Leksykon zamków w Polsce*, (s. 391–395). Warszawa: Wydawnictwo „Arkady”.
- Kwaśniewicz, W. (2004). *Leksykon dawnej broni palnej*. Warszawa: Bellona.
- Liwoch, R. (2021). Grot włóczni z Ogrodzieńca. *Prądnik. Prace i Materiały Muzeum im. Prof. Władysława Szafera*, 31, 95–98.
- Nowak, T. M. (1955). *Polska sztuka wojenna w czasach Odrodzenia*. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.
- Plewczyński, M. (1971). Bitwa pod Byczyną 24.01.1588 r. *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, 17/1, 126–170.
- Rozprawy... (1889). *Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego Akademii Umiejętności*, 19.
- Strzyż P. 2011. Średniowieczna broń palna w Polsce. *Studium Archeologiczne*. Łódź: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Szymczak, J. (2004). *Początki broni palnej w Polsce (1383–1533)*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

SUMMARY

The paper discusses a late medieval or early modern iron cannonball, most likely from Ogrodzieniec Castle near Zawiercie, which is stored in the Archaeological Museum in Cracow (inv. no. MAK/929). The diameter of this artefact is approximately 100 mm (99–103 mm) and the weight is 2963 g (2855 g after conservation). The cannonball was forged in a blacksmith's workshop and should be dated to the 15th or 16th century. It may have belonged to the castle arsenal from the 16th century, or it may be a trace of the siege laid to the castle by the army of Archduke Maximilian III of Austria in 1587.